

1939 Erzincan Depremi ve “Destân-ı Zelzele”

Abdulhamit DÜNDAR¹

Özet

Bu çalışmada, Erzincan ve Tokat'ta büyük yıkıma sebep olan “1939 Erzincan Depremi” ve bu deprem üzerine yazılmış bir destan incelenmiştir. 13 Kasım 1940 tarihli “Destân-ı Zelzele” başlığını taşıyan bu manzum yazıda, depremin sonuçları didaktik bir üslupla ele alınmıştır. Destanda Erzincan ve Tokat ile Reşadiye, Erbaa, Niksar ve köylerinde meydana gelen yıkım ele alınmıştır. Arap harfleriyle yazılmış olan destan, iki bölümden meydana gelmekte, biri kayıp olmak üzere dokuz sayfa ve otuz dokuz dörtlükten oluşmaktadır. Destan on birlik hece ölçüsünde yazılmış ve bazı kelimeler Tokat ağzıyla imla edilmiştir. Şairin adının Bilâl, mahlasının *Firkatî* olduğu, daha çok Erbaa köylerinin deprem sonrası durumlarını tasvir ettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Tokat, Erzincan, Bilâl, Firkatî

1949 Erzincan Earthquake and “Destân-ı Zelzele”

Abstract

In this study it is aimed to examine 1939 Erzincan Earthquake which caused great destruction in Erzincan and Tokat and also a poem written after this earthquake titled “Destân-ı Zelzele” (The Saga of the Earthquake) and dated November 13, 1940. Catastrophe of the earthquake came out in Erzincan, Tokat, Reşadiye, Erbaa, Niksar and their villages were handled in the poem in a didactic style. The poem, written in Turkish language but with Arabic letters, consists of two chapters, nine pages -one missing- and thirty-nine quatrains. The saga is written in ten units of syllable and some words are spelled with the vernacular of Tokat. It is seen that the poet's name is Bilâl, his pseudonym is Firkatî, and he mostly depicts the situation of Erbaa villages after the earthquake.

Key Words: Earthquake, Tokat, Erzincan, Bilâl, Firkatî

¹ Doktora öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, abdulhamit.dundar@bilecik.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-3126-6640

Giriş

26 Aralık 1939 Salı'yı Çarşamba'ya bağlayan gece saat 23.57'de meydana gelen *Erzincan Depremi* yüzyılın en büyük depremlerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Haçın, 2014: 40). Hasar ve can kaybına sebep olması bakımından Türkiye'de meydana gelen en şiddetli depremlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir (Özmen, 1997: 42). Kandilli Rasathanesi'nin 1939 yılı (*Ekim-Aralık*) rasat raporunda bu deprem hakkında şu notlar yer alır: "*Erzincan afeti. Kâğıtların haricine çıktığından ölçülememiştir. Mainkalardan² alınmıştır.*" (Erkman, 1945: 47). Depremde 32.962 kişinin öldüğü tespit edilmiştir.

Deprem bilimciler, merkez üssünden ziyade Kelkit Vadisi hattında uzun bir sathaya yayılan bu depreme *Kelkit Depremi* demenin daha doğru olacağını ifade etmişlerdir. 250 kilometreye varan etki alanı, Kelkit Vadisi'ni takip ederek Reşadiye, Niksar, Erbaa, Almus doğrultusuyla Tokat, Turhal ve Amasya'ya uzanmaktadır. Bu deprem, Erzincan'dan başlayıp Amasya'nın Ezinepazar mevkiine kadar yaklaşık 360 kilometrelik bir hat boyunca yüzey kırığı meydana getirmiştir (Gürsoy, vd., 2006: 37). Jeolojik hasar bakımından depremin ağırlık merkezinin Koyulhisar, Suşehri ve Reşadiye civarları olduğu tespit edilmiştir (Erkman, 1945: 43-44). 1939 depremi, Tokat'ın merkezinden ziyade Reşadiye, Niksar ve Erbaa ilçeleriyle onlara bağlı köylerde daha büyük hasarlar meydana getirmiştir. Halk arasında "Büyük Hareket" adıyla da bilinen bu depremin soğuk kış günlerine denk gelmesi, yıkımın etkisini ağırlaştırmıştır. Kış şartları ve depremin etkisiyle yolların ulaşımına kapalı olması Niksar ve Reşadiye'ye giden yardımların gecikmesine ve ilçelerle köylerinde ölü sayısının artmasına sebep olmuştur (Üzen, 2010: 92).

28 Aralık 1939 Perşembe günü *Cumhuriyet Gazetesi* manşetinde Erzincan'ın tamamen enkaz yığını haline geldiği, Tokat'ta tespit edilen ölü sayısının 300'ü bulduğu, köy ve nahiyelerde enkaz altında kalanların çıkarılmaya devam ettiği yazmaktadır³. Ayrıca, "*Rasathane, bugüne kadar yurtta bu derece şiddetli bir zelzele kaydedilmediğini bildiriyor*" ifadeleri yer almaktaydı. *Son Dakika Gazetesi*'nin 29 Aralık Cuma günü manşetine taşıdığı haberde; "*Erzincan'ın yarı nüfusunu kaybettiği anlaşılıyor, tespit olunan ölü sayısı 5285'i buldu*" ifadeleri yer almaktadır⁴. *Akşam Gazetesi*'nin 29 Aralık'taki manşetinde ise, "*Erzincan vilâyeti ile Kemah bir enkaz yığını halini aldı, binlerce ev yıkıldı, yangınlar çıktı, pek çok ölü ve yaralı var... Erzincan halkının mühim bir kısmı öldü. Tokat, Ordu, Refahiye, Sivas ve Samsun'da ölü ve yaralıların sayısı henüz tam olarak tespit edilemedi.*" ifadelerine yer verilmiştir⁵.

Erzincan ve Tokat'ta büyük bir yıkıma sebep olan 1939 Depremi, evleri yıkılan ve yakınlarını

² Mainka, deprem esnasında meydana gelen sarsıntıların ölçülmesinde kullanılan eski bir sismograf cihazıdır. Bkz. Murat Ersen Aksoy vd. (2010), "Tarihsel Sismogramların Yeniden Değerlendirilmesi: 1912 Depremleri Örneği", *İTÜ Dergisi/d Mühendislik*, C. 9, S. 3, s. 113.

³ "Şiddetli zelzele neticesinden Erzincan tamamen enkaz yığını haline geldi." (28 Aralık 1939), *Cumhuriyet*, s. 1.

⁴ (29 Aralık 1939), *Son Dakika*, s. 1.

⁵ (29 Aralık 1939), *Akşam*, s. 1.

kaybeden depremzedelerin ruhlarında derin bir izi bırakmıştır. Yıkılan evler ve kaybedilen yakınların ardından duyulan hüznün kimi insanların dilinde ağıtlara ve türkülere dönüşürken, incelediğimiz destanda olduğu gibi bir destan olarak kayıtlara geçmiştir. Destana geçmeden önce edebî bir tür olarak destan niteliği taşıyan bu manzum yazının özelliklerine bakmanın faydalı olacağı düşüncesindeyim.

Destanın Özellikleri

Destan, toplumu derinden etkileyen ve tarihi-sosyal olayları anlatan uzun manzum hikâyeler olarak tarif edilmektedir. Parlak zaferlerin ardından yazılan destanların yanında deprem, yangın ve salgın hastalık gibi muhtelif felaketler neticesinde yazılan destanlar da vardır (Yetiş, 1994:202). İncelediğimiz eser de böyle bir nitelik taşımaktadır.

Destân-ı Zelzele isimli eser biri kayıp on bir sayfa ve iki kısımdan meydana gelmektedir. Yazar her dördlüğe *hane* adını vererek numaralandırmıştır. Otuz dokuz dördlüğü bulunan destanın on altı ile yirminci dördlüklerinin yer aldığı dördüncü sayfası kayıptır. Dördüklere verilen numaralardan dördüncü sayfada beş dördlüğün bulunduğu anlaşılmaktadır. Kayıp sayfanın dışında mevcut sayfalarda da bir dördlük silik olduğu için okunamamaktadır. Kayıp ve silik dördlüklerle birlikte destan toplam kırk beş dördlükten meydana gelmektedir.

Destan metni birbirine zımba teli ve siyah bir ip ile tutturulmuş dokuz yapraktan meydana gelmektedir. 2006 yılında bir sahaftan satın alınan ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi Yıldırım'ın şahsi kütüphanesinde bulunan *el-Beyân* adlı Arapça sözlüğün içinden çıkmıştır. Eserin bütün sayfaları fotoğraflandıktan sonra orijinal nüshası Yıldırım'a teslim edilmiştir.

Otuz birinci dördlüğün ilk mısraından şairin mahlasının "*Firkatî*" olduğu, otuz ikinci dördlüğün ikinci mısraında ise adının *Bilâl* olduğu görülmektedir. Otuz üçüncü dördlüğün altında, genellikle yazar isimlerinin önüne eklenmesi adet olan *el-Hakîru'l-Fakîr ed-Dâî el-Kadem* ibaresi yer alır. Bu ibarenin altındaki iki satır silinmiş olduğu için destanın şairini tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Destanın ikinci kısmında özellikle Erbaa ve çevresindeki köylerin isimlerinin verilerek her dördlükte bir köyden söz edilmesi, yazarının Erbaalı veya Erbaa ile yakın bir irtibatının olduğunu düşündürmektedir. Şairin, Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerde yaptığı hatalar, eski yazının (*Osmanlıca*) imla kurallarını çok iyi bilmediğini göstermektedir.

Destanın birinci bölümü altı sayfa ve otuz iki dördlükten meydana gelmektedir. İkinci kısım üç sayfadan ve on iki dördlükten ibarettir. Sayfalardaki dördlük sayıları birbirinden farklılık göstermektedir. Destanın ikinci kısmı yazı, üslup ve kullanılan malzeme bakımından ilk kısım ile aynı özellikleri taşımaktadır. İkinci bölümün sonunda tarih bulunmamasıyla birlikte her iki bölümün de aynı tarihte yazılmış olduğu düşünülmektedir.

Destan, kırık rika hattıyla kareli defter üzerine kurşun kalemle yazılmıştır. Üzerindeki tarih kaydından destanın bir gece vakti kaleme alındığı anlaşılmaktadır. On birlik hece ölçüsüne göre yazılmış olan destanda zaman zaman Tokat ağzını yansıtan “*helbette*”, “*eniş*”, “*altundan savuş*” gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmamızın konusu olan destanda, felaketin sebeplerinin neler olabileceğine dair bir takım sorular sorulmakta, bunlara ahlâkî mesajlar içeren cevaplar verilmektedir. Depremın neden olduğu acı dile getirilmekte, zarara uğrayanlar hakkında yorum yapılmaktadır. Destanda gerçek kişiler, mekânlar ve olaylardan söz edilerek, bilgi verme amacı ön planda tutulmaktadır.

Destanın transkripsiyonu sırasında günümüz Türkçesine bazı uyarlamalar yapılmıştır. Örneğin mısraların sonundaki *oldı* ibareleri *oldu* şeklinde aktarılmıştır. P ve t gibi sert ünsüzler, “bişdi, düşdü” kelimelerinde görüldüğü üzere b ve d harfleriyle imla edilmiştir. Tokat ağzını yansıttığı için transkripsiyonlarında orijinal imlaya sadık kalınmıştır. Ayrıca “gürledi, ciğeri” kelimelerindeki g ve ğ harfleri sade ك ile gösterildiğinden bunlar گ harfi ile değiştirilmiş fakat sade ك ile gösterilmiş geniz nûnları olduğu gibi bırakılmıştır. Yanlış imla edilmiş Arapça ve Farsça kelimeler doğru imlalarıyla değiştirilerek Arap harfli metin ile orijinali arasındaki farklılıklar dipnotta gösterilmiştir. Yanlış imla edilmiş Türkçe kelimelerin eski harflerle yazılışları düzeltilmiş ve sözlüklerden yararlanılarak yapılan düzeltmelere dipnotta işaret edilmiştir.

Destana Göre Deprem Bölgesi

Destanın otuz iki kıtalık ilk bölümünde yazar Erzincan, Tokat, Samsun, Niksar, Reşadiye merkez ve civarlarından söz etmektedir. Depremden etkilendiği bilinen Gümüşhane, Giresun, Ordu, Sivas ve Amasya gibi şehirlerin adlarından söz etmemesi ise dikkat çekicidir. On iki dörtlükten meydana gelen ikinci kısımda Lâdik, Eskidir, Eynesür, Ahınca, Çayırbüğü, Alâeddin, Zilhor, Aydınsofu, Kuşup, Karaağaç ve Büyük Almus gibi daha ziyade Erbaa çevresindeki köy ve kasabaların adları geçmektedir. Bu durum yazarın Erbaalı olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Deprem, gece saatlerinde meydana geldiğinden, insanlar şaşkınlıkla ne olduğunun farkına varamamıştır. Destana göre Erzincan ve Tokat’ta çok sayıda ev yıkılmış, enkaz altında kalıp ölenlerin yanında, yaralı olarak çıkarılanların da çetin iklim şartları sebebiyle iyileşme ümidinin olmadığı ifade edilmiştir. Toplu ölümlerin boyutunu ifade etmek için ölenlerin cesetlerinin arabalarla toplandığı ifade edilmiştir. Yıkılan evler yüzünden yolların kapandığı, çeşmelerin kurduğu ve su ihtiyacı gibi bazı alt yapı hizmetlerinin durduğu, temas edilen konulardandır. Soğuk hava şartları, gecelerin uzun, gündüzlerin ise kısa olması, olumsuz koşulları ağırlaştırarak sebepler olarak görülmüştür. Gün ışıklarıyla birlikte feryâd-ı figanların yükselmesi destandaki tasvirleri arasındadır.

Yıkılan evlerin çoğunun ahşap veya ahşap-kerpiç karışımı malzemeden olması yangınları tetikleyen unsurların başında sayılmıştır. Enkaz altında sağ kalmayı başaran bazı deprem mağdurlarının bu yangınlar sonucunda hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. Deprem sonrasında cesetlerin sokaklara serildiği, sağ kalanlara ise devletin ilk anda yardım edemediği, bu nedenle durumu iyi olan vatandaşlara depremezdelere yardım etmelerinin emredildiği, destanda vurgulanan hususlardandır.

Depremi etkilediği il ve ilçelerdeki kayıplara dair bilgiler basına yansımış ancak özellikle köy ve nahiyelerdeki kayıplara yer verilmediği görülmektedir. Destanda Niksar, Reşadiye ve Almus civarlarındaki köylerde depremin ardından oluşan ağır hasardan söz edilmesi, bu bakımdan önem taşımaktadır. Depremi üzerinden bir hafta geçmesine rağmen, Niksar'a yardım ulaştırılamamış olması şartları ağırlaştırıran bir diğer sebep olarak görülmüştür. Bu bakımdan Samsun valisinin çabaları takdir edilirken, Tokat valisinin deprem sonrası tedbir alma konusundaki duyarsızlığı dolayısıyla halk nezdinde itibarının zedelendiğinden söz edilir. Ayrıca Niksar'ın merkez ve köylerinde zayıtın çok olduğu, ölü sayısı hakkında kaymakamdan bilgi alındığı belirtildikten sonra Reşadiye nüfusunun yarısından fazlasının bu felakette hayatını kaybettiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Lâdik'te ölenlerin sayısının bilinmediği, Eskidir Köyü'ndeki evlerin tümüyle yıkılarak dümdüz olduğu, Ayrıca Çayırbükü Köyü'ndeki evlerin yarısının yıkıldığı, Alaaddin Köyü'nde ve Büyük Almus'ta hasarın çok olduğu belirtilmiştir. Son olarak da Zilhor, Aydınsofu ve Karaağaç köylerinde ise evlerin tamamen yıkılıp taş üstünde taş kalmadığı belirtilmiştir.

Şair deprem felaketini Allah'ın ezelde tayin ettiği kaderin bir tecellisi olarak görmekte ve deprem sayesinde Allah'ın kullarına olan lütuf ve adaletinin anlaşıldığını ifade etmektedir. Diğer yandan şair bu felakete dini yozlaşmanın sebep olduğunu düşünmektedir. Ayrıca yazar depremin ardından alınan tedbirlerde bazı devlet adamlarının işlerini layıkıyla yerine getirdiğini, bazılarının ise duyarsız kaldığı ifade edilerek bu kişilere sitem etmektedir. Son olarak yazar yaralı olanlara şifa, ölenlere ise Allah'tan rahmet dilemektedir.

Destân-ı Zelzele Tenkitli Metni

Hulûs-i kalb ile dinle destanı	خلوصی قلبیله دیکلا دستانی
Cenab-ı Allah’dan imtihân oldu	جناب اللهدن امتحان ⁶ اولدی
Sene dokuz yüz otuz dokuzda	سنه طقوزیوز اوتوز طقوزده
Hakkın emriyle zelzele oldu	حقیق امریله زلزله ⁷ اولدی
<i>Erzincan ve Tokat civarlarında</i>	ارزنجان وتوقاد جوارلرینده ⁸
Cenab’ı Hak’dan bir âfet oldu	جناب حقدن بر آفات ⁹ اولدی
Ezelde yazılmış levh-i mahfuzda	ازلده یازیلیمش لوح ¹⁰ محفوظده
Kıyamete ohşıyan bir zaman oldu	قیامتته اوخشیان ¹¹ بر زمان اولدی
Haykırdı dağlar güreledi yerler	هایکردی ¹² طاغیر ¹³ گورلادی یرلر
Yıkıldı saraylar mahvoldu canlar	یقıldı سرایلر ¹⁴ محو اولدی جانلر
Karıştı toprağa kıymetli mallar	قاریشدی طوپراغه قیمتلی ماللر
Ol vakit duyulup çok figân oldu	اول وقت ¹⁵ طویولوب جوق فغان ¹⁶ اولدی

⁶ امتهان şeklinde yazılmıştır.

⁷ زلزله kelimesinde ikinci ز’den sonra fazladan bir ه konulmuştur.

⁸ جوارلرینده civâr kelimesindeki ج harfinden sonra ي harfi konulmuştur.

⁹ آفات şeklinde çoğul yazılmıştır. Afet kelimesinin dışıl çoğulu (cemî müennes-i sâlim) olan âfât önüne bir sıfatı getirilerek ifade edilmiştir ki bu ifade biçimi halk ağzında galat-ı meşhur kabilinden yaygın bir kullanıma sahiptir. “Akla fikre sığmaz bir işler olur” mısraında da bu kullanıma rastlanmaktadır.

¹⁰ لوحی levh kelimesinin sonu ی harfiyle imla edilmiştir.

¹¹ اوخشامق ohşamak: “bir şeye cüz’ice benzemek, andırmak” bkz. Ş. Sâmi (2009), *Kâmûs-ı Türki*, s. 193.

¹² های قیردی şeklinde ح harfi ile ve ayrı bir şekilde imla edilmiştir. Kelimenin doğru imlası için bkz. Ş. Sâmi (2009), *Kâmûs-ı Türki*, s. 1505.

¹³ طاغیر dağ kelimesi, dağlamak şeklinde Türkçe’ye girmiş olan yara, damga, işaret, nişan gibi anlamlara gelen Farsça داغ kelimesi gibi imla edilmiştir.

¹⁴ Saray kelimesindeki س harfinden sonra fazladan ا yazılmıştır.

¹⁵ ol vakit kelimesi, hem bitişik hem de yanlış imla edilmiştir. Zira Arapça vakit وقت kelimesinin imlasında, و’dan sonra ا harfi, ق’tan sonra ي harfi bulunmamaktadır.

¹⁶ فغان figân kelimesinde ف harfinden sonra gelen ي harfi fazlalıktır.

Bağrışdı cümlesi âh-ı figân eyler	باغريشدى جمله سى آه فغان ¹⁷ ايلر
Yıkıldı konaklar geçilmez yollar	يقلدى قوناقلر گچلماز يوللر
Karışdı toprağa o şirin canlar	قاريشدى طوپراغه او شرين جانلر
Sığındık hudâya el-emân oldu	صغندق خدایه الامان اولدى
Karışdı enkâza kırıldı insan	قاريشدى انقازه ¹⁸ قريلدى انسان
Cümlesi sağlıktan kesdiler gümân	جمله سى صاغليقدن كسدیلر گمان ¹⁹
Feryad-ı figân eyler sabiyle sıbyân	فرياد فغان ²⁰ ايلر صبيله صبيان ²¹
Duyuldu âleme bir şîven oldu	طويولدى عالمه بر شيون ²² اولدى
Nice canlar karıştılar türâba	نجا جانلر قاريشديلر ترايه ²³
O güzel yerler oldu harâbe	او گوزل ²⁴ يرلر اولدى خرابه ²⁵
Mevtâları nakl için koşuldu araba	موتالری ²⁶ نقل ايچون قوشولدى عربه ²⁷
Kıyametin misli bir zaman oldu	قيامتک مثلی بر زمان اولدى

¹⁷ فیغان imla edilmiştir.

¹⁸ انقازه enkaz kelimesinin Arapça imlasındaki ض harfi keskin ز harfiyle imla edilmiştir.

¹⁹ گومان gümân kelimesinde ك harfinden sonra و harfi fazlalıktır.

²⁰ فیغان şeklinde imla edilmiştir.

²¹ صبيله sabi kelimesinin ilk harfi ص ile imla edilmesi gerekirken س harfi ile yazılmıştır.

²² Kelime شيون şeklinde imla edilmiştir. شيون kelimesi Farsça olup nâle, figân, ahu enîn, mâtem ve yas gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Ş. Sâmi (2009), *a.g.e.*, s. 796.

²³ طورابه toprak anlamına gelen تراب kelimesinin ilk harfi ط şeklinde yanlış yazılmıştır.

²⁴ گزه ل kelimesindeki ه harfi fazlalıktır.

²⁵ خرابه harabe kelimesinin ilk harfi خ olması gerekirken burada yanlış bir şekilde ح harfi ile yazılmıştır.

²⁶ موتالر kelimesinin sonuna belirtme hal eki olan ی eklenerek mevtaları şekline getirilmiştir.

²⁷ عربه araba kelimesinde ر harfinden sonra yazılan ل fazlalıktır.

Kimi kardaşını arar bulamaz

کمی قارداشین آرار بولاماز

Baba evladına yardım edemez

بابا اولادینه یاردم ایده ماز²⁸

Analar yavrusunu asla göremez

آنالر یاوروسنی اصلا گوره ماز

Ayrılıp her biri perişan oldu

آیریلوپ هر بری پریشان²⁹ اولدی

Çokları bunalmış elin uzadır

چوقلری بوکالمش³⁰ الین اوزادر

Bakar etrafına imdâd gözedir

باقار اطرافینه امداد گوزادر

Sanki bu feleket rûz-i cezâdır

سانکه³¹ بو فلاکت روز جزادر

Kimini kurtaran ol-Sübhân oldu

کیمینی قورتاران اولسبحان اولدی

Kırıldı içinde şişeler camlar

قیریلدی ایچنده شیشه³² حاملر

O güzel yapular saray binalar

او گوزه ل یاپولر سرای³³ بنا³⁴ لر

Dükkânlar içinde karışdı mallar

دکان لر ایچنده قاریشدی ماللر

Toz dumana karışıp tarumâr oldu

توز دومانه قاریشوپ تار و مار³⁵ اولدی

²⁸ Bu mısraın sonundaki edemez kelimesinden önce fazladan bir "ede" vardır.

²⁹ Perişan kelimesi فریشان şeklinde imla edilmiştir.

³⁰ بونالمش bunalmak kelimesi Tokat ağzını yansıtır şekilde imla edilmiştir.

³¹ سانکی sanki kelimesini ص olması gereken ilk harfi س olarak yazılmıştır.

³² شوشلر şişeler kelimesi, şüşeler şeklinde imla edilmiştir.

³³ سرای saray kelimesindeki س harfinden sonra gelen ل fazlalıktır.

³⁴ بنا şeklinde yazılmıştır.

³⁵ تار مار perişan, karmakarışık, darmadağınık.

Kapandı çeşmeler akmadı sular

قاپاندى چىشملىر آقمىدى سولر

Yıkıldı haneler bulunmaz yollar

يقلدى خانه لىر بولنماز يوللىر

Nice yetim kaldı masum yavrular

نجا يتيم³⁶ قالدی معصوم ياورولر

Misli görülmedik bir buhran oldu

مىشلى گورولمادىك بر بحران³⁷ اولدى

Felâketden şehid gitdi niceler

فلاكتدن شهيد گتدى نجالر

Münacâta çıktı gençler kocalar

مناجاته حقدى گنجلىر قوجالر

Kısalıldı gündüz uzun geceler

قىصالدى گوندوز اوزون گيجه لىر

Ağlaşdı cümle nâs çok feryâd oldu

اغلاشدى جملة ناس³⁸ چوق فریاد اولدى

Herkes yerinden çıkmayub kaldı

هرکس يريندن چقميوب قالدی

Yardımcılar ol dem imdada daldı

ياردمچيلر اولدم³⁹ امداده طالدى

Kimi ölü kimi sağ meydana çıktı

کیمی اولو کیمی صاغ ميدانه چقدی⁴⁰

Akla fikre sığmaz bir işler olur

عقلا⁴¹ فکره صغماز⁴² بر اشلار اولور

³⁶ به شکلinde imla edilmiştir.

³⁷ buhran kelimesinde و harfi fazlalıktır.

³⁸ nâs, insan kelimesinin çoğuludur.

³⁹ dem kelimesinde ه harfi fazlalıktır.

⁴⁰ چقدی çıktı kelimesi çekti şeklinde imla edilmiştir.

⁴¹ عقلا kelimesindeki ع harfinden sonra gelen ل fazlalıktır.

⁴² صغماز kelimesinin ilk harfi ص harfi ile imla edilmesi gerekirken س ile yazılmıştır.

Bu ah-ı figanlar arşa yanaşdı

بو آه و فغانلر⁴³ عرشه یناشدی⁴⁴

Cümle mahlûkâtın ciğeri bişdi

جمله مخلوقاتک جگری بیشدی⁴⁵

Sabaha yakın velvele düşdü

صباحه⁴⁶ یاقیک ولوله دوشدی

Şübhesiz ol vakt el-aman oldu

شبهه سز اول وقت⁴⁷ الامان اولدی

Titredi yerler kasdı kavurdu

دترادی یرلر قاصدی⁴⁸ قاوردی

Esdî rüzgârlar yıkdı devirdi

اسدی روزگارلر⁴⁹ یقدی دوردی⁵⁰

Birçok haneleri ateşe çevirdi

بر چوق خانه لری آتسه چویردی

Yakdı cesetleri bir büryân oldu

یاقدی جسدلری بر بریان اولدی

Sağ kalanlar bir araya derildi

صاغقالانلر بر آرایه ده ریلدی

Yardım edin deyu emir verildi

یاردم ایدین دیو امیر ویرلدی

Cenazeler sokaklara serildi

جنازه لر صواقلره سریلدی

Kurtulanlar ol dem şâdimân oldu

قورتولانلر اولدم⁵¹ شاد و مان⁵² اولدی

⁴³ أهو فیغان şeklinde bitişik yazılmıştır.

⁴⁴ یه نشدی ile yazılmıştır.

⁴⁵ بیشدی bişdi şeklinde Tokat ağzına uygun imla edilmiştir.

⁴⁶ صباحه sabah kelimesinde ص yerine س harfi yazılmıştır.

⁴⁷ اولواقیت bu imla da yerel ağza göre yapılmıştır.

⁴⁸ قاصدی şeklinde س harfi ile yazılmıştır.

⁴⁹ روزیگار şeklinde imla edilmiştir.

⁵⁰ ده وردی devirdi kelimesindeki ه harfi fazlalıktır.

⁵¹ اولدم şeklinde.

⁵² مان شاد و مان şād-mān sevinçli, şād, mesrur.

*Samsun valisi*⁵³ dindar bir vezir

صامسون واليسى دیندار بر وزیر

Nerede yöngelsen orada hazır

نراده یونگالسان⁵⁴ اوراده حاضر

Millete yardım için sanki bir Hızır

ملته⁵⁵ یاردم ایجون صانکی بر خضر

Vatan uğrunda kahraman oldu

وطن⁵⁶ اوغرینده قهرمان⁵⁷ اولدی

Tokat'ın içinde büyük çay akar

توقادک ایچنده بیوک چای آقار

Vali efendi de keyfine bakar⁵⁸

والی افندیده کیفنه باقار

Felaket bildirenlerin gönlünü yıkar

فلاکت بلدییرانلرک گؤکلنی یقار

Emsaller içinde çok rezil oldu

امثاللر ایچنده جوق رزیل اولدی

Erzincan çukurdur havası ağır

ارزینجان چوقوردور هواسی آغیر

Din kardeşlerimizi mevlâm sen kayır

دین قارداشلریمیزی مولام سک قایر

Suçlu olanları suçsuzdan ayır

سوچلو اولانلری سوچ سوزدن آیر

Birçok yerlerde böyle hal oldu

برچوق یرلرده بویله حال اولدی

⁵³ 1935-1940 yılları arasında Samsun valisi olan Fuat Tuksal'dır.

⁵⁴ Yönelmek filli yöngelsen یونگالسان şeklinde imla edilmiştir.

⁵⁵ ملت şeklinde imla edilmiş.

⁵⁶ وطن vatan kelimesinde 'l harfi fazladan yazılmıştır.

⁵⁷ قهریمان kahraman kelimesinde 'ي harfi fazladan yazılmıştır.

⁵⁸ 1936-1939 yılları arasında Tokat valisi olan Faiz Ergün ve 1939-1940 arasında görev yapan Selahattin Üner'den biri kastedilmiştir. Bkz. T.C. Tokat Valili Görev Yapmış Valiler, <http://www.tokat.gov.tr/gorev-yapmis-valiler>, (erişim tarihi: 13.09.2019).

<i>Niksar</i> dedikleri bir bayır yerde	نیکسار ده دکلری بر بایر یرده
Kaim-i makama sorarlar zâiyat nerede	قائمقامه صورارلر ⁵⁹ ضایعات نرده
İnsan çentikleri serili yerde	انسان چندکلری سریلی یرده
Köylerinde bile çok ziyân oldu	کویلارینده بیله چوق زیان ⁶⁰ اولدی
<i>Reşadiye</i> denilen ırmak kıyısı	رشادیه ده نیلان ایرماق قیسی
Hep mahvoldu ufağısı irisi	هپ محو اولدی اوافاغیسی ایریسی
Ölü çoktur az kalmıştır dirisi	اولو چوقدیر آز قالمشدیر دیریسی
Tahammül olunmaz bir ceza oldu	تحمل اولنماز بر جزا اولدی
Hakkın hikmetleri çokdur bilinmez	حکک حکمتلری جوقدیر بلنماز
Va'de yetmeyince bir can alınmaz	وعدده یتماینجه بر جان آلنماز
Va'de yetenlere imdâd olunmaz	وعدده یتانلره امداد اولنماز
Ezeli mukadderat yerini buldu.	ازلی ⁶¹ مقدرات ⁶² یرینی بولدی
Ezelde kalem böyle çalındı	ازلده قلم بویله چالندی
Hakkın lütfu adâleti bilindi	حکک لطفی عدالتی بلندی
Yoksa mazlumların ahı alındı	یوقسه مظلوملرک آهی آندی
Kabûl-i dergâha müstecâb oldu	قبولی درگاهه مستجاب ⁶³ اولدی

⁵⁹ صورالر sorallar şeklinde Tokat ağzıyla imla edilmiştir.

⁶⁰ زیبان şeklinde çift ی ile imla edilmiştir.

⁶¹ ازه لی şeklinde hatalı yazılmıştır.

⁶² مقدرات Ezelde Allah tarafından belirlenip takdir edildiği için meydana gelmesi kaçınılmaz ve karşı konulmaz olan şeyler, başa gelecekler, alın yazısı, yazgı, kader.

⁶³ olumlu, müspet cevap alınan, kabul edilen istek ve duâ.

Milletde kalmadı hayâ yokdur kanaat

ملتده قالمدی حیا یوقدیر قناعت

Artıdı fitne fesad aranmıyor şeriat

آرتدی فتنه فساد آرانمبور شریعت

Korkarım yetişür bir büyük âfât

قورقارم یه تشور بر بیوک آفات

Ahir işimiz pek yaman oldu

آخر ایشیمز پک یمان اولدی

Sürerler safâyı bunca sefihler

سورلر⁶⁴ صفایي بونجه سفیهلر

Su yerine içerler nice hamirler

سو⁶⁵ یرینه ایچارلر⁶⁶ نجا خمرلر⁶⁷

Fısk-ı fücûr ile doldu şehirler

فسق⁶⁸ فوجوريله طولدی شهرلر

Köylerde bile çok isyan oldu

کویلارده بیله چوق عصیان اولدی

Çekeriz dünyada cevr ile cefâ

چکارز دنیاده جوریلا جفا

Hiçbir kimseden umulmaz vefâ

هیچ بر کمسه دن اومولماز وفا

Tabipler tabibi eylesin şifâ

طیبیلر طبیبی ایلا سین شفا

Taraf-ı mevlâadan bir nişân oldu

طرف مولادن بر نشان اولدی

Firkatî uzatma muhtasar eyle

فرقتی اوزاتما مختصر ایله

Kahretme kimseye lutf ile söyle

قهر ایتمه کمسه یه لطفیله سویله

Bizi hıfz eyleyen hazreti mevlâ

بزی حفظ ایلیان حضرت مولا

Hakdan istediğim bir ğufrân oldu

حقدن استادیکم بر غفران⁶⁹ اولدی

⁶⁴ Tokat ve yöresinde sürerler kelimesi, süreller şeklinde telaffuz edilmektedir.

⁶⁵ su kelimesi س harfî ile imla edilmiştir.

⁶⁶ bu kelime de yerel ağzı yansıtır.

⁶⁷ Arapçada şarap anlamına gelen خمر kelimesi حمیر şeklinde imla edilmiştir. Bkz. Şemseddin Sâmî (2009), *Kâmûs-ı Türkî*, s. 588.

⁶⁸ فسقى fısk-ı fücürdeki elif-i maksure fazlalıktır.

⁶⁹ غفران affetme, merhamet etme, bağışlama.

Takdir böyle imiş beyhude yanma

تقدير بويله ايمش بيهوده يانمه

Bu fakir Bilâl’in derdi yok sanma

بو فقير بلالينك دردى يوق سنامه

Yıkılan haneler benim değil ammâ

يقيلان خانه لر بنم دكل اما

Telef olan canlara pek giryân oldu

تلف 70 اولان جانلره پك گريان 71 اولدى

el-Hakîru’l-Fakîr ed-Dâiyyü’l-kadem...

الحقير الفقير الداعي القدم...

13 Kanun-ı evvel sene 1355

13 قانون اول سنه 1355⁷²

Efrencî 26.12.1939

26-12-939 افرنجى

Lâdik Köyü’nün tütünü çokdur

لادك كويونك توتونى چوقدير

Zayi olanların hesabı yokdur

ضايع اولانلرك حسابى يوقدير

Yazık heriflere diyaneti⁷³ yokdur

يازيق حريفلره دييانتى يوقدر

Mevtaları kaldırmaya hoca bulunmaz oldu

موتالرى قالديرميه حوجه بولنماز اولدى

⁷⁰ telef kelimesi ط harfî ile imla edilmiştir.

⁷¹ گريان ağlayan, ağlayıcı.

⁷² İlk bölümünün sonunda iki farklı tarih kaydedilmiştir. Miladi takvime göre efrencî açıklamasıyla verilmiş olan 26.12.939 ibaresi deprem gecesinin tarihidir. Fakat miladi tarihin sağ tarafından 13 Kânûn-ı Evvel 1355 şeklinde Rûmî tarihe göre verilmiş ikinci bir tarih bulunur. 13 Kasım 1940 Çarşamba gününe denk gelen bu Rûmî tarih, destanın yazıldığı tarih olmalıdır.

⁷³ ديباتى şeklindeki bu ibare “diyaneti” olarak okunmuştur.

Eskidir Köyü iki yüz hane

اسکیدر کوپی ایکیوز خانه

Gitmezler camiye sanki pünhâne

گتمازلهر جامعه⁷⁴ سانکی پونخانه⁷⁵

Zelzele onlara oldu bahane

زلزه له اونلره اولدی بهانه

Yıkıldı köyleri bir sahra oldu

یقıldı کویلهی بر صحراء⁷⁶ اولدی

Eynesür Köyü'nün altı pek eniş

آیناسور کویونک آلتی پک انش

Giderler harama mezhebi geniş

گیدرلهر حرامه مذهبی گنش

Uğratma köylerine altından savuş

اوغرآتمه کویلهینه آلتندن سآوش

Fikirlerine göre bir ceza oldu

فکرلهینه گوره بر جزآ اولدی

Ahınca Köyü bir dere içi

آحنجه کویو بر دره ایچی

Vardır helbette onların bir suçu

واردر هل بتده⁷⁷ اونلرک بر سوچی

Köylerin önünden geçiyor yolcu

کویلهرک اونوندن گچیور یولجی

Çekildi âlimler bir tufan oldu

چه کلدی علملر بر طوفان اولدی

Hacıbükü dedikleri bir yol üstüdür

حجی بویکی ده دکلهی بر یول اوستیدر

İnsanların giydiği hayvan postudur

انسانلرک گیدویکی حیوان پوستیدر

İçinden bazısı hayırsız dostdur

ایچندن باعضیسی خیرسز دوستدر

Yıkıldı yarısı perişan oldu

یقıldı یاریسی پریشان اولدی

⁷⁴ Şeklinde cami kelimesine ي harfi ziyade edilmiştir.

⁷⁵ پنهان kelimesi "pünhâne" şeklinde çevrilmiştir.

⁷⁶ سحرًا şeklinde س harfiyle imla edilmiştir.

⁷⁷ Elbette: Tokat ağzında *helbette* şeklinde kullanımı görülmektedir.

Alâaddin Köyü şehre yakın

علاالدين كويى شهريه ياقين

Varında bir defa haline bakın

وارينده بر دفعه حالنه باقياك

Tefekkür eyleyin günahdan sakın

تفكر ايلايك گوناهدن صاقين

Nihayeti yok gâm keder oldu

نهایتی یوق غم کدر اولدی

Zilhor Köyü'nün haydudu çokdur

زىلخور كوینونك حایدودى چوقدر

Âlimlere asla hürmeti yokdur

عالمیره اصلا حرمتی یوقدر

İçki içenlerin hesabı yokdur

ایچکوی ایچچانلرک حسابی یوقدر

Mahvoldu köyleri bir mera oldu

محو اولدی کویلری بر مرعا اولدی

Aydınsofu dedikleri bayır yerde

آیدین صوفی ده ذکرلی بایر یرده

Yıkıldı evleri, düşdüler derde

یقıldı اولری دوشدیلر درده

İhlassız ibadet vermez fâide

اخلاص سیز عبادت ویرماز فائده

Çekilen zikirler hep riyâ oldu.

چه کیلان ذکرلر⁷⁸ هپ ریاء اولدی

Kuşup Köyü'nün hayırsızı çokdur

قوشوپ کویونک خیرسزی چوقدر

Âfat Hudâ'dandır düşünen yokdur

آفات خدادندر دوشونان یوقدر

İsyân edenler gayet pek çokdur

عصیان ایدنلر غایت پک چوقدر

Hâlık'den onlara bir şamar oldu.

خالقدن آنلره بر شامار اولدی

⁷⁸ زikirler kelimesinin ilk harfi ذ harfi ile yazılması gerekirken ز şeklinde imla edilmiştir.

Karaağaç Köyü Kuşup'dan beri

قره آغاج کویو قوشوبدن بری

Varma yanlarına hemen dön geri

وارمه یانلرینه همان دون گری

İslam'dan gayrısına benzer her biri

اسلامدن غیرى سنه بگزار هر برى

Yıkıldı köyleri çok feryâd oldu

یقلدی کویلری چوق فریاد اولدی

Büyük Almus'un genişdir düzü

بیوک آلموسون گنشدن دوزی

Alnımıza yazıldı bir kara yazı

آلنمه یازیلدی بر قاره یازی

Tükendi vadeler uzatma sözü

توکاندی وعده لر اوزاتمه سوزی

Fiillerine göre az bile oldu.

فعللرینه گوره آز بیله اولدی

Bunu yazan bir muhalif rüzgâr

بونى یازان بر مخالف روزیگار

Gece yazdı zîrde ismini yâdigâr

گیجه یازدی زیرده اسمنی یادیگار

Düşünsün ahbâblar ne imiş izhâr

دوشونسون احبابلر نه ایمش اظهار

Bu destan da şimdi yâdigâr oldu

بو دستانده شمدی یادیگار اولدی

Bunu yazdım yâdigâr olsun

بونى یازدم یادیگار اولسون

Okuyup dinleyen dualar kılsın

اوقویوپ دینگلیان دعالر قیلسن

Kaynakça

Erkman, Kemal (1945), “Sismoloji (Séismologie)”, *İstanbul Kandilli Rasathanesi 1939 (Ekim, Kasım, Aralık) Meteoroloji, Sismoloji ve Miknatis Rasatları*, 24, 43- 47.

Gürsoy, Hüseyin; vd. (2006), “1939 Erzincan Depremi Yüzey Kırığı Haritalama Çalışmaları (Reşadiye Batısı-Koyulhisar Arası): İlk Gözlemlere Ait Bulgular”, *Aktif Tektonik Araştırma Grubu (ATAG10 2-4 Kasım 2005)*, 37.

Haçın, İlhan (2014), “1939 Erzincan Büyük Depremi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30:88, 37-70.

Özmen, Bülent (1997), Nurlu, Murat, Güler, Hüseyin, *Coğrafi Bilgi Sistemi ile Deprem Bölgelerinin İncelenmesi*, Ankara: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı.

Şemseddin Sâmi (2009), *Kâmûs-ı Türki*, (Haz. Ömer Faruk Akün), Kapı Yayınları: İstanbul, s. 588.

Üzen, İsmet (2010), “1939 Erzincan Depreminin Tokat’taki Yansımaları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 7:27, 89-104.

Yetiş, Kemal (1994), “Destan”, *DİA*, (C. IX, ss. 202-205), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

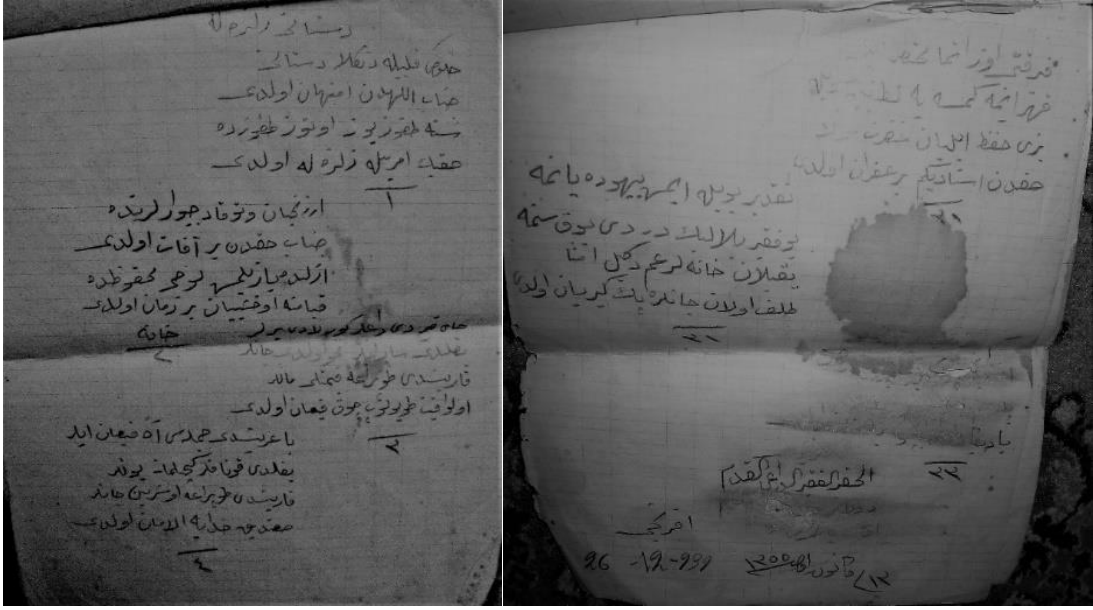
Aksoy, Murat Ersen, Çakır, Ziyadin, Valée, Martin, Meghraoui, Mustapha (2010), “Tarihsel Sismogramların Yeniden Değerlendirilmesi: 1912 Depremleri Örneği”, *İTÜ Dergisi/d Mühendislik*, C. 9, S. 3, s. 110-120.

Cumhuriyet Gazetesi, Perşembe 28 Birincikânun 1939.

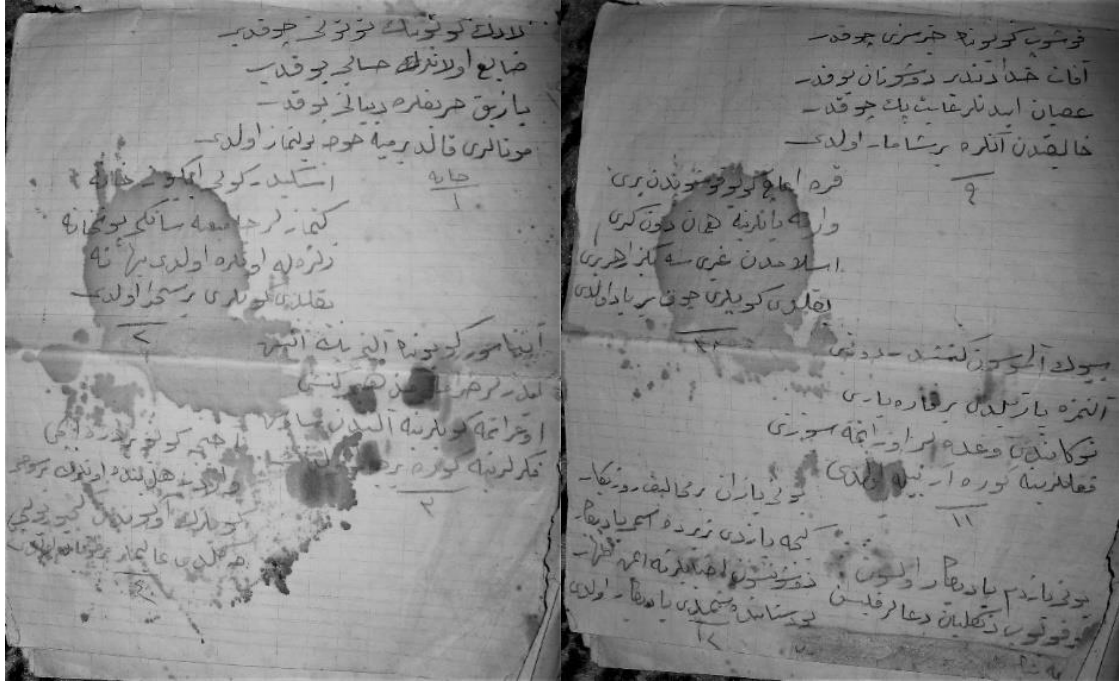
Son Dakika Gazetesi, 29 Birincikânun 1939.

Akşam Gazetesi, 28 Kânunuevvel 1939.

Orijinal Nüshadan Bazı Örnekler

Resim 1: Birinci Bölümün İlk ve Son Sayfaları

Resim 2: İkinci Bölümün İlk ve Son Sayfaları

